

'Op de bres voor de Zeeuwse zes', een Zeeuws vlinderbeschermingsproject (2013–2018)

Er waren en zijn zorgen over de vlinderstand in Zeeland. Reden voor Vlinder- en Libellenwerkgroep Zeeland om op 1 maart 2013 een vijfjarig vlinderbeschermingsproject te starten onder de naam: 'Op de bres voor de Zeeuwse zes.' In dit artikel wordt summier ingegaan op de keuze van de soorten, de projectstructuur en de werkwijze en uiteraard ook – uitgebreider – op de resultaten. De Zeeuwse resultaten worden vergeleken met de landelijke ontwikkelingen. Van de zes soorten worden determinatiekenmerken gegeven en de biotoop beschreven. Tot slot wordt ingegaan op het belang van het beheer van een gebied om te komen tot een vlinderrijkere provincie.

Het vlinderbeschermingsproject

Directe aanleiding voor het project was de schrikbarende achteruitgang van de argusvlinder. In de jaren negentig van de vorige eeuw was deze soort in Nederland een algemeen voorkomende soort. Inmiddels is 98% van de Nederlandse populatie verdwenen. In Zeeland werd anno 2013 een waarneming van de argusvlinder aangeduid als een 'opmerkelijkheid'.

Toen bij de voorbereiding van het projectplan een lijstje werd gemaakt van soorten die aandacht vroegen, werden de zes hier besproken soorten uitgekozen op basis van de volgende criteria: aanwezigheid in Zeeland, achteruitgang van het Zeeuwse bestand, landelijke zeldzaamheid (Rode lijst-soorten), diversiteit in biotopen, variatie in mogelijke (project)acties en bekendheid van de soort bij een breed publiek. Het werden: de argusvlinder (*Lasiommata megera*), het bruin blauwtje (*Aricia agestis*), de grote vos (*Nymphalis polychloros*), de heivlinder (*Hipparchia semele*), de kleine parelmoervlinder (*Issoria lathonia*) en de koninginnenpage (*Papilio machaon*). Het is duidelijk dat een soort als de koninginnenpage bij een breed publiek aansprekender is dan het bruin blauwtje. Daarentegen is dit blauwtje een soort die het in Zeeland juist goed doet en hier ook veel voorkomt, maar landelijk gezien staat de soort op de Rode lijst. Heivlin-

der en kleine parelmoervlinder zijn soorten die in Zeeland nagenoeg uitsluitend voorkomen in het open duingebied, een biotoop die de laatste jaren door verstruweling en vergrassing sterk onder druk staat. En tot slot de grote vos: vermoed werd dat deze soort, die in Nederland slechts af en toe als zwerver wordt gezien, alleen in Zeeland een kleine vaste populatie heeft en zich hier ook voortplant.

Koninginnenpage

Deze zes soorten werden gedurende de projectperiode intensief gevolgd door middel van tellingen en specifieke excursies. Het project startte met het uitbrengen van een actieplan, waarvoor een financiële bijdrage werd ontvangen van De Vlinderstichting.

De projectorganisatie bestond uit een geheel coördinator en zes zogenaamde soortentrekkers: Angélique Belfroid (argusvlinder), André Hannevijk (bruin blauwtje), Jan Goedbloed (grote vos), Anton Baaijens (heivlinder en kleine parelmoervlinder) en Joop Bakker (koninginnenpage), allen lid van de Zeeuwse Vlinder- en Libellenwerkgroep. Projectcoördinator: Hans Eckhardt.

Hoe ging het met de vlinders gedurende de projectperiode?

Koninginnenpage

De koninginnenpage is een grote gele vlinder met wat zwarte vlekken, een serie blauwe vlekken langs de vleugelranden, twee rode oogvlekken op

de achtervleugels en aan elke achtervleugel een 'staartje'. Hij is in Nederland met geen andere soort te verwarren. Wel bijvoorbeeld in Frankrijk, waar naast de koninginnenpage ook de koningspage voorkomt, die er oppervlakkig gezien enigszins op lijkt.

De andere vijf soorten zijn wat lastig te herkennen; de argusvlinder, de kleine parelmoervlinder en de heivlinder nog het gemakkelijkst. Bijkomend voordeel voor de herkenning van de laatste twee is dat zij in Zeeland alleen in de duinen voorkomen. De kleine parelmoervlinder is het meest opvallend, want daarvan kunnen we zowel de bovenkant als de onderkant in het veld waarnemen. De heivlinder klappt zodra hij gaat zitten onmiddellijk de vleugels dicht, zodat we eigenlijk alleen de ondervleugels te zien krijgen en die hebben dan ook nog een behoorlijke schutkleur, waardoor je ze vaak pas ziet zodra ze opvliegen.

Met de koninginnenpage ging het na het jaar 2000 jarenlang voor de wind tot 2012, een jaar voor de projectperiode. Er was in dat jaar sprake van een onverwachte en enorme terugval. Deze vlinder wordt voornamelijk gezien in Oost-Zeeuws-Vlaanderen, waar in de projectperiode 72% van de waarnemingen van imago's - volwassenen vlinders - werd gedaan (214 van de 299 vlinders in geheel Zeeland). In dit kerngebied blijven de aantallen wel al tien jaar onder de trendlijn 1992-2017. Vaste populaties zijn er niet en zwervende vlinders zijn vooral in tuinen en langs de dijk van de Westerschelde (vooral van Saeftinge) gezien. De soort migreert vanuit het zuiden en hoewel de koninginnenpage een goede

Koninginnenpage

vlieger is, blijkt de Westerschelde een bijna niet te overbruggen barrière. Het landelijke beeld van de koninginnenpage lijkt op dat van Zeeland. De

piek in de aantallen tussen de jaren 2000 en 2011 is inmiddels afgevlakt tot op het niveau van de jaren negentig.

De koninginnenpage lijkt een soort waarbij niet zozeer het beheer, maar met name het weer in Zeeland de doorslaggevende factor is. De aantallen blijken te zijn gecorreleerd met de zomertemperaturen: hoe warmer, hoe meer pages.

Bruin blauwtje

De blauwtjes vormen een grote familie en, dwaalgasten inbegrepen, komen we in Nederland op bijna dertig soorten uit. In Zeeland komen slechts drie soorten blauwtjes algemeen voor, wat het determineren een stuk gemakkelijker maakt: boomblauwtje, Icarusblauwtje en bruin blauwtje. De eerste twee behoren tot de groep van de

Bruin blauwtje

blauwtjes waarvan het mannetje een blauwe bovenkant heeft (bij het boomblauwtje ook het vrouwtje); bij de groep waartoe het bruin blauwtje behoort is de bovenkant bruin. Ogenscheinlijk geen probleem dus, ware het niet dat de vrouwtjes de zaak moeilijk maken. Vrouwtjes van Icarus- en bruin blauwtje hebben namelijk beide een bruine bovenkant. Het grootste verschil tussen beide soorten is te vinden aan de onderkant; daar verschilt namelijk het stippenpatroon. De eerste drie stippen langs de bovenkant van de achtervleugel vormen bij het Icarusblauwtje een nagenoeg gelijkzijdige driehoek; bij het bruin blauwtje hebben ze de vorm van een hockeystick.

Om met het positieve nieuws te beginnen: met het bruin blauwtje gaat het goed. De duinstrook van Walcheren scoort zelfs heel goed; daarnaast zijn de nieuw ingerichte natuurgebieden aan de zuidkust van Schouwen en in de Zak van Zuid-Beveland zeer in trek. Door aangepast beheer komen de bruin blauwtjes inmiddels weer voor op

Boomblauwtje

Bruin blauwtje, vlekkenpatroon ondervleugels

Icarusblauwtje, vlekkenpatroon ondervleugels

meer dan de helft van de bloemdijken in de Zak van Zuid-Beveland, waar ze eerder als gevolg van verruiging en vergrassing nagenoeg verdwenen waren.

Het bruin blauwtje is een goed voorbeeld van een vlinder die volop heeft geprofiteerd van de aanpassingen van het beheer. Het leek er op dat op de dijken in de Zak van Zuid-Beveland het bruin blauwtje bijna verdwenen was omdat door een teveel aan stikstof het gras uitbundig was gegroeid en er verruiging optrad. Op plaatsen met betreding en op dijken waar in plaats van één

keer twee keer per jaar werd gemaaid, bleek de situatie voor het bruin blauwtje veel gunstiger te zijn geworden. In 2016 waren bruin blauwtjes weer op bijna de helft van de bloemdijken aanwezig.

Het Zeeuwse beeld is overigens enigszins afwijkend van het landelijke beeld: De landelijke trend 1990-2017 is licht negatief, waarbij de soort in de duinen iets achteruit gaat, maar in het binnenland juist vooruit.

Kleine parelmoervlinder

Parelmoervlinders zijn lastig van elkaar te onderscheiden, maar gelukkig gaat het in de Zeeuwse duinen eigenlijk altijd om de kleine parelmoervlinder, die een stuk kleiner is dan de heivlinder. Opvallend kenmerk van de kleine parelmoervlinder zijn de grote parelmoer 'spiegels' die de hele onderkant van de achtervleugels bedekken. De bovenkant van de vleugels is oranje (de dominante kleur van alle parelmoervlinders) met een zwart stippenpatroon.

De kleine parelmoervlinder komt in Zeeland uitsluitend in het duingebied voor, maar alleen daar waar ook duinviooltjes - zijn waardplant - voorkomen. De populaties zijn klein en kwetsbaar. Veel waarnemingen betroffen één vlinder; alleen in de belangrijke leefgebieden Oranjezon en het Zeepe werden meerdere exemplaren tegelijk geteld; de populaties zijn daar door aangepast beheer stabiel. In het duingebied aan de zuid-

westkust van Walcheren lijkt, als gevolg van verstruweling, de hele populatie te zijn verdwenen.

Ook landelijk gezien komt de kleine parelmoervlinder voornamelijk voor in de duinen, waar hij het moeilijk heeft. De uitbreiding van de soort naar het binnenland compenseert het verlies in de duinen niet, waardoor de landelijke trend 1990-2017 negatief is.

Kleine parelmoervlinder, bovenzijde

Kleine parelmoervlinder, met parelmoer vlekken op de achtervleugels

Schrale gebieden zijn gunstig voor de kleine parelmoervlinder. Waar de duinen vol duinriet door begrazing steeds opener werden, bijvoorbeeld in de Kop van Schouwen, ontstond een grotere biodiversiteit. Open duinen, waar duinviooltjes bloeien, de waardplant van de rupsen, zijn immers cruciaal voor de kleine parelmoervlinder.

Opmerkelijk is dat de geschikte open plekken in het duin niet altijd het gevolg hoeven te zijn van hierop gericht beheer; ook verstoring door menselijke betreding zorgt voor opengetrapt zand met veel viooltjes, zoals aan de rand van de Zeepe duinen in Haamstede. In duinen waar open stukken (en dus ook de duinviooltjes) nagenoeg

verdwenen zijn, zoals door de vorming van een dicht duindoornstruweel bij Valkenisse, ooit de beste vliegplaats in Zeeland, zie je sinds een aantal jaren nog slechts een enkele tot geen parelmoervlinders meer.

Heivlinder

De vrij grote heivlinder is, mits je hem tijdig te zien krijgt, redelijk goed te determineren. Hij zit altijd met de vleugels dichtgeklapt en zolang de bovenvleugel nog zichtbaar is, is de vuilgele vlek met een zwart 'oog' in de punt van de vleugel een goed kenmerk. Schuift hij de bovenvleugels onder de ondervleugels (anders dan bij de argusvlinder geheel zonder 'ogen'), dan resteert slechts de perfecte schutkleur.

Heivlinder, zit altijd met dichtgeklapte vleugels

De situatie van de heivlinder is vergelijkbaar met die van de kleine parelmoervlinder. De heivlinder is minder kwetsbaar dan de kleine parelmoervlinder, omdat voor de heivlinder meerdere soorten waardplanten ter beschikking staan. In Zeeland komt de heivlinder voor in het hele duingebied (zowel in de zeereep als in de oudere binnenduinen) ten noorden van Westerschelde. Het voorkomen van de heivlinder bleef in de projectperiode stabiel; de gevoeligheid voor weersomstandigheden is echter groot.

De landelijke trend voor de heivlinder is negatief. 2017 was een dramatisch jaar, waarin de populatiegrootte nog slechts 10% bedroeg van die van in het begin van de jaren negentig van de vorige eeuw.

De heivlinder gedijt in open zandige duinen, doorgaans duinen met veel dynamiek, waar de wind vrij spel heeft en het zand verstuift. Er liggen veel parallellen met de kleine parelmoervlinder, zodat beide duinvlindersoorten van een

Heivlinder, op duinpad perfecte schutkleur met ingeschoven bovenvleugels

zelfde type beheer kunnen profiteren. Qua waardplant is de heivlinder iets minder kieskeurig dan de parelmoervlinder. De rupsen leven op diverse grassoorten, zoals bijvoorbeeld duinzwenkgras in de zeereep en buntgras in de oudere binnenduinen. Uiteraard moeten in het gebied (of op vliegafstand buiten deze gebieden) voldoende nectarplanten (of boomsappen) voor de vlinders aanwezig zijn. De blauwe zeedistel is een geliefde nectarproducent.

Argusvlinder

De argusvlinder is vernoemd naar de Griekse mythologische reus met zijn honderd ogen. Zoveel ogen heeft de argusvlinder niet (de honderd ogen van Argus zijn voorbehouden aan de koningspauw). Al tellend komen we op beide zijden van de vleugels niet verder dan 24 ogen, waarbij de onderste min of meer dubbel is. De grootste en meest opvallende ogen bevinden zich aan weerszijden in de bovenhoek van de voorvleugel.

De argusvlinder - in Zeeland een bewoner van dijken - waarvan de afgelopen tien jaren de stand zowel landelijk als in Zeeland gedecimeerd was, heeft zich niet echt hersteld. Een aanvallende opsteker was de ontdekking van een argusvlinderbolwerk bij het oude sluizencomplex van Hansweert: met 106 exemplaren in 2014 en 79 in 2015 ook landelijk gezien een toplocatie. De zorgen over het beheer van het gebied zijn groot want in 2017 werden nog slechts 15 exemplaren geteld.

Met de gemeente Reimerswaal, maar ook met Waterschap Scheldestromen - een voorgenomen dijkverzwaring betreft een deel van het argusvlinderbolwerk - zal ook na afloop van het pro-

Argusvlinder, mannetje

Argusvlinder, vrouwtje

ject overlegd worden over het beheer van het genoemde terrein.

Terwijl de achteruitgang van de argusvlinder in Zeeland al fors was, vertoont het landelijke beeld helemaal een desastreuze achteruitgang. In 2017 was landelijk nog slechts 2% van de populatie uit 1992 aanwezig. Op de zandgronden van Oost-Nederland wordt de argusvlinder niet meer

Sluizencomplex Hansweert, met een van de grootste argusvlinderpopulaties in Nederland

gezien; in het westen van het land houdt de vlinder stand, maar in zeer lage aantallen. Een combinatie van factoren lijkt de oorzaak, maar er is veel onduidelijk. De Vlinderstichting heeft een landelijke werkgroep opgericht, waarin de Vlinder- en Libellenwerkgroep Zeeland participeert. De Vlinderstichting werkt samen met internationale partners, want de achteruitgang van de argusvlinder beperkt zich niet tot Nederland.

Argusvlinder, opwarmend op een betonnen trap

De argusvlinder is een warmteminnende soort en kleine variaties in het microklimaat kunnen bepalend zijn voor een wel of niet succesvolle voortplanting. Verticale structuren waartegen waardplanten groeien kunnen net de extra warmte veroorzaken die de (dan halfvolwassen) rupsen de winter door helpen. Zo kan het zijn dat het kaal maaien van een gebied tot tegen de verticale structuren er toe leidt dat nagenoeg alle rupsen in de winter sterven, terwijl een maaibeheer waarbij tegen muren, hekken en bankjes wat grassen behouden blijven ervoor zorgt dat de rupsen na de winter kunnen doorgroeien om in het voorjaar te verpoppen en te zorgen voor de voorjaarsgeneratie.

Ook volwassen vlinders zoeken graag wat extra warme plekken op in de bloemrijke graslanden waarin ze leven: kale stukjes grond, bijv. molshopen, platgetreden paden en betonnen trapjes. Uiteraard geldt ook hier weer dat er voldoende nectarplanten moeten zijn voor de volwassen vlinders, maar de argusvlinder blijkt daarbij niet kieskeurig.

Grote vos

Tot slot de grote vos. Het is een zeldzaamheid om er een tegen te komen. Hij lijkt op de kleine vos

die (gelukkig weer) in grote aantallen (ook in tuinen) te zien is. Maar groot en klein zijn relatieve begrippen in de natuur, dus wordt het weer tellen, in dit geval de vlekken op de bovenzijde van de voorvleugel. Als je de vlekken aan de rand van de vleugels niet meetelt kom je bij de kleine vos op

Kleine vos met drie vlekken in het middenvlak

drie zwarte vlekken in het rode middenvlak (een grote en twee kleinere). De grote vos heeft daar vier vlekken. Zodra de vlinder dichtgeklapt zit valt op dat de onderkant van de achtervleugel van de grote vos een stuk lichter is dan die van de kleine vos.

Grote vos op molshoop

De grote vos - een soort die zich thuis voelt in open bossen met een voorkeur voor wilg en iep - is een zeldzame vlinder die met acuut uitsterven wordt bedreigd. Aan het begin van de projectperiode was er tussen Dishoek en Valkenisse (sinds 2004) een kleine populatie aanwezig, die in het invasiejaar 2014 werd versterkt, toen er in heel Zeeland wel 50 exemplaren werden waargenomen, waarvan 40 bij Dishoek. Naast het aantal waarnemingen is het zeker zo interessant om te weten te komen hoeveel exemplaren er in een

gebied leven. Op grond van de beschikbare foto's konden toen in Dishoek zeven individuele vlinders worden onderscheiden. In 2015 werd een belangrijk deel van het voortplantingsgebied (het 'hotelterrein') ontbost om plaats te maken voor een hotel en vakantiehuisjes. In dat jaar werden nog slechts twee grote vossen waargenomen, in het daarop volgende jaar drie en in 2017 nog maar één, wat geen reden geeft tot optimisme.

Het landelijk beeld van de grote vos is positiever dan aan het eind van vorige eeuw, toen de vlinder in Nederland nagenoeg verdwenen leek. Was er aanvankelijk nog uitsluitend sprake van zwervers, inmiddels wordt vermoed dat deze vlinder zich op vier plaatsen in Nederland voortplant. Naast het Zeeuwse Dishoek zijn dit Schokland (Noordoostpolder), omgeving Nijmegen en Zuid-Limburg.

De grote vos heeft veel behoefte aan hoge bomen, vooral wilgen en iepen. Hoog in de bomen worden de eieren afgezet; hier groeien de rupsen op in spinselnesten. Het lijkt van belang dat juist vrijstaande bomen worden behouden. De kleine populatie van de grote vos in Dishoek leefde in een beperkt duingebied, dat bij de aanvang van het project (2013) bestond uit het zogenaamde 'hotelterrein', het (voedselrijke) Klein Vroon, het (relatief schrale) Groot Vroon en de directe omgeving van deze drie gebieden. Het compenseren van de verloren gegane bomen op het voormalige hotelterrein door elders in het gebied grote bomen vrij te zetten zou de stand wellicht ten goede komen. Voor het overwinteren is de grote vos (die als vlinder in winterslaap gaat) niet afhankelijk van boomholtes; hij vindt ook houtstapels en bunkers geschikt, hoewel hij bij bunkertellingen in de omgeving van Dishoek nog nooit is aangetroffen.

Conclusie

Het project had vooral tot doel om meer kennis te verzamelen over de zes vlindersoorten, om op basis hiervan overheden, beleidsmakers en gebiedsbeheerders (beter) te kunnen adviseren. Gedurende de projectperiode werd daartoe intensief gemonitord en werden specifieke studies uitgevoerd.

Aan het eind van de projectperiode (2018) moest worden geconstateerd dat het met vijf van de zes soorten slechter ging dan bij de start van

het project (2013). Bij vier van de vijf soorten die achteruit gingen bleek biotoopverlies de belangrijkste oorzaak, hetzij door herbestemming van een gebied, hetzij door onvoldoende op de betreffende vlindersoort gericht beheer. In het geval van de argusvlinder ging het niet zozeer om biotoopverlies als wel om schijnbaar onbelangrijke details die funest uitpakten voor de overleving van de rupsen. Het hoofddoel van het project meer kennis te verzamelen was echter wel gerealiseerd.

Het geheel overziend blijkt dat adequaat beheer voor het voorkomen van een specifieke vlindersoort cruciaal is. Er is veel kennis van zaken nodig om per soort te bepalen wat de exacte eisen zijn die aan een biotoop worden gesteld. Het project heeft aan deze kennis voor de zes projectsoorten zeker bijgedragen.

De Vlinder- en Libellenwerkgroep Zeeland zal overheden, beleidsmakers en terreinbeheerders dan ook graag adviseren om op basis van de (nieuw) beschikbare kennis te komen tot een vlindervriendelijke en dus vlinderrijkere provincie Zeeland.

Bronnen en literatuur

- Baaijens, A, e.a (ed.), 2003, *Dagvlinders in Zeeland*. Fauna Zeelandica nr.1. Stichting Het Zeeuwse Landschap en De Koperen Tuin, Goes.
- De Vlinderstichting (website): <http://www.vlinderstichting.nl>.
- De Vlinderstichting en Centraal Bureau voor de Statistiek (2018), Vlinders en Libellen geteld, Jaarverslag 2017, 40 pag.
- Stip, A., M.F. Wallis de Vries en B. Omon (2014), Beschermingsplan argusvlinder, De Vlinderstichting, 60 pag.
- Vlinder- en Libellenwerkgroep Zeeland (2013). Op de bres voor de Zeeuwse zes. Actieplan, brochure, 32 pag.
- Vlinder- en Libellenwerkgroep Zeeland (2014), Special 'de Zeeuwse zes'. De Zeeuwse Prikkebeen 22 (2):1-44.
- Vlinder- en Libellenwerkgroep Zeeland (2018). Op de bres voor de Zeeuwse zes, voor een vlindervriendelijke Provincie. Brochure, 48 pag.
- Waarneming.nl (website): <http://waarneming.nl>.
- Wijnhoff, I., C. van Swaay, K. Veling & A. Vliegthart (2014), Veldgids Dagvlinders. KNNV Uitgeverij, Zeist.